Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 104 1983

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00639-7 (häftad)
ISBN 91-22-00641-9 (bunden)
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1984

skola rör han sig hemtamt mellan olika länder och miljöer. Han flyttar sig från den väldiga ryska sagoskatten till folksagan i Wales, på Irland, i Norge, någon gång Japan och landar gärna i hemmaprovinsen Småland. Sammanställningen av sagor från skilda håll visar på en förbluffande uppsättning likheter. Sagorna tycks ofta ha haft en gemensam kärna. Men också avvikelserna, utbroderingarna av stoffet kan ha stort intresse; inte minst därför att de avslöjar sociala skillnader mellan olika länder. Ett exempel erbjuder sagan om råttjungfrun. Medan den förtrollade råttan i smålandssagan själv bakar det förelagda brödet får i den ryska versionen tjänstefolket utföra samma bedrift.

I några konkreta situationer låter Fredén oss möta berättaren själv – han presenterar först Blind-Anna från den norska Telemarken när hon på 1830-talet möter studenten Jørgen Moe och låter honom få del av sin sagoskatt. Den småländske Michel, Pushkins livegna amma, Tolstoys slav – som han fick i gåva av sin far – överallt finner man exempel på personer med låg social status som fungerat som traditionsbärare och med sitt berättande haft en nästan magisk makt över omgivningen. Fredén går ner i historien till de medeltida lekarna, ofta föraktade men med ett stort inflytande därför att de ägde berättarkonstens gåva – Heidenstam har givit en sådan lekare en primär roll i sitt epos om folkungaätten.

Fredéns studium av sagornas tematik startar med den färgstarka folksagan om de tre döttrarna i berget sådan den ser ut i Norge, Sibirien, på Irland och i Wales. Han utgår från ett lands version och borrar sig fram genom varianterna i andra länder till kärntemat som ofta tycks förlora sig i mytens töcken. Också de andra tema-studierna, av sagan om pojken som ville gifta sig med mor i kroken och sagan om den underbara kvarnen som mal goda gåvor men är farlig om man inte kan stänga av den, spränger på ett hisnande sätt de invanda föreställningarna om gränser mellan länder, genrer och motiv. Ty, som Fredén uttrycker det, »för sagan själv var inga avstånd för stora, inga gränser omöjliga att överskrida». Hur vägen gick, var sagan först berättades, kan vi aldrig bestämma. »Men att den vandrat är säkert.»

Det mest beundransvärda partiet i boken är den virtuosa demonstrationen av schackspelets roll som livsuppehållande symbol inte bara i folksagorna utan också i riddardiktningen. Den medeltida litteraturen med dess sagor, legender, folkvisor och höviska romaner utgör på det hela taget en väldig enhet, de är alla delar »av en berättartradition som genom otaliga kanaler nådde ut över hela Västerlandet – utan att låta sig hindras av vare sig politiska eller språkliga gränser». Därför finner man också gemensamma motiv, som t. ex. det frekventa drakdödarmotivet, i olika typer av berättelser, i folksagan såväl som i Tristan och Isolde. Sagor om hjältar som besegrar drakar och andra vidunder har berättats inom så vitt skilda kulturområden att den knappast kan finnas något samband mellan dem, menar Fredén. Men de drakdödarsagor från samma kulturområde som han väljer ut bär tydliga spår av att ha utformats inom en enhetlig berättartradition. Om ursprunget är den antika Perseusmyten eller gemensamma kultiska riter – den frågan går inte att besvara.

I kapitlet om »Jättens dotter och det heliga bröllopet» för Fredén samman motiv i den internationella folksagan med speciella motiv i den keltiska sagokretsen. Han skär också djupt ner i tiden när han utgår från balladen om unge herr Svedendal och jungfru Spegelklar och sammanställer den med eddadikter om bröllop mellan hjälten och jättens dotter – ett tema som han också återfinner i den kymriska sagan om den vitarmade och vitbarmade jättedottern Olween från Artur-traditionen. Kärnan i alla dessa varianter är det heliga bröllopet. Jättens dotter uppfattar Fredén som en inkarnation av det vaknande livet, vårens gudinna, den stora modern.

Svindlande perspektiv öppnar sig också i bokens sista kapitel som börjar med ett referat av den vackra sagan från Småland »Det sköna slottet östan om solen och nordan om jorden». Den har i *Norske Folkeeventyr* sin motsvarighet i »Soria Moria slott». I båda fallen handlar det om mannen som söker sin älskade i det sköna slottet långt i fjärran och finner henne efter en lång vandring och många strapatser. När han befriat slottet från trollen som hindrar honom att nå prinsessan, väcker han till sist upp hennes fränder och återskapar lyckan i slottet. Också detta tema, som Fredén spårar även i andra kulturmiljöer, framför allt i den walesiska traditionen, kan förknippas med mytiska föreställningar om kampen mellan liv och död.

Om någon tror att *Östan om solen, nordan om jorden* är en lätt bok att ta till sig därför att den handlar om folksagor så kan jag intyga att det är en villfarelse. Boken är svårläst, inte minst därför att Fredén låter sagorna i så hög grad tala för sig själva. Man skulle önskat mer av förtydliganden och sammanfattningar. Fler forskningsreferenser och åtminstone någon sorts register hade varit välkomna. Men dessa synpunkter är småtterier mot tacksamheten inför denna bok med dess kunskapsrikedom och vetenskapliga fantasi. Må den bli upptakten till en blomstrande forskning om folksagor bland litteraturvetarna!

Vivi Edström

F. J. Billeskov Jansen: *Verdenslitteratur*. Politikens Forlag A/S. København 1982.

Billeskov Jansen, professor emeritus vid Köpenhamns universitet, tillhör det allt rarare släktet av lärdomsgiganter. Hans produktion har varit överflödande rik, med tyngdpunkten förlagd till en rad böcker om Holberg och Kierkegaard. I *Danmarks Digtekunst* (tre band, 1944–58) famnade han ett vidare fält, och i den senast utgivna översikten av nationallitteraturen – *Dansk Litteraturhistorie* (sex volymer, 1976–77, red. av P. H. Traustedt) – svarar han ensam för perioden fram till år 1800, samt för epoken »symbolisme og nyrealisme (1890–1920)», dvs. merparten av de två första delarna och omkring hälften av den fjärde. Perspektivet breddades ytterligare i tolvbandsserien *Litteraturens Världshistoria* (1971–74), där Billeskov Jansen var medlem av centralredaktionen, och förutom ett mindre parti om nordisk litteratur under renässansen (vol. 3), och några notater om romantik-, realism- och naturalismbegreppen (vol. 7–9), även bidrog med ett inledande avsnitt »Vad är litteratur?», och hela femte volymen – »Upplysningstiden». Vid 75 års ålder utger författaren nu en 400-sidig översikt av världslitteraturen, vilket ter sig helt följdriktigt med tanke på hans rastlösa

iver att gripa över allt mer outtömliga och för gemene man mindre överblickbara studiefält.

För den som krävt 440 sidor för att tala om den europeiska litteraturen under 1700-talets första hälft, eller haft 250 sidor till förfogande vid behandlingen av dansk diktning under en trettioårsperiod, kan uppgiften att inom ovannämnda format redogöra för litteraturutvecklingen från Gilgameš-eposet till nigerianen Chinua Achebe synas omöjlig. Det nu utgivna verket visar emellertid inga spår av lättsinne. Noggrant och metodiskt avverkas skede efter skede i det historiska förloppet, utan att framställningen någon gång tillåts bli rutinmässig. Till stor del beror den obrutet höga nivån förmodligen på den urvalsprincip författaren följt: »Det er *min* verdens litteratur, der skildres og på *min* måde», och de texter som tas upp är inte alltid desamma som »pågældende lande selv anser for deres nationale hovedværker, men skrifter, som jeg selv har erfaring for kan gøre stærkt indtryk i dag» (s. 8). Till denna uttalat subjektiva och lätt hedonistiska princip, vilken tagen för sig självfallet kunde leda till rent godtycke, sällar sig en mer problemorienterad, vilken tar sikte på den människouppfattning som kommit till uttryck i texterna: hur ser människorna på sig själva, och vilken funktion fyller de i religionen och samhället? Vilka förhållanden har under skilda epoker och väderstreck ansetts råda mellan kropp och själ, mellan förnuft, känsla och vilja? Genom att söka svaret på dessa frågor kan vi eventuellt urskilja såväl likheter som skillnader mellan vårt eget tidevarv och gångna skeden.

Klokt nog har Billeskov Jansen valt att vara ytterst restriktiv beträffande namn, titlar och årtal. Svensk 1900-talsdiktning representeras t. ex. enbart av Pär Lagerkvist. Mot detta finns knappast något att invända. Snarare imponeras man av att så många författare och texter ändå beretts utrymme, utan att tynga eller fragmentarisera skildringen: *Sakuntala*, de anonymt utgivna *Lettres Portugaises* och *La princesse de Clèves*, för att nämna några exempel. La Bruyère ägnas en sida, Madame de Sévignés brev litet mer, Samuel Johnson får två och Saint-Simons memoarer tre sidor, vilket knappast sker ens i mångdubbelt bredare framställningar. Som antyds av dessa namn är Billeskov Jansens litteraturbegrepp omfattande och ger plats även åt sedeskildringar och kulturhistoriska verk. Direkt överraskande är att man inom det snäva omfånget t. o. m. kan stöta på författarskap som varit åtminstone recensenten okända, t. ex. ungraren Imre Madáchs dramatiska dikt *Människans tragedi* (1861) och holländaren E. D. Dekkers (Multatuli) roman *Max Havelaar* (1860), vilka båda ägnas stor uppmärksamhet. (Bokförlaget Atlantis' 1979 utgivna nyöversättning av den senare kan förhoppningsvis medverka till att återge den klassikerstatus).

Att beklaga frånvaron av vissa namn vore mot denna bakgrund mer än vanligt orättfärdigt. Med en suck konstaterar man dock att såväl Melville som Emily Dickinson saknas, två av de mest vitala författarskap 1800-talet givit prov på, och nu föremål för intensiv forskning. För egen del hade jag gärna sett att Lao-tse ersatt den rigide Konfu-tse som företrädare för kinesisk forntidsdikt. Den senare har spelat en oöverskådlig roll för kinesiskt samhällsliv och tänkande, men frågan är om inte den undanglidande, småleende Lao-tses livshållning och gåtfulla »aforismsamling» *Tao te king* utövat ett kvalitativt sett djupare inflytande, även långt utanför Kinas gränser.

Härmed må vara hur som helst. Billeskov Jansens litteraturhistoria är skriven i förhoppningen att »andre vil med på rejsen i de store bøgers land» (s. 8). Som ett led i denna »invitation au voyage» kan man kanske se de fylliga innehållsreferat som upptar merparten av volymen, och som med tanke på den fortlöpande utarmningen av universitetskurserna blivit något av en nödvändighet. Med en ciceron som Billeskov Jansen vore det underligt om denna hans önskan inte infriades.

Pär Hellström

Lars Gustafsson: *Litteraturhistorikern Schück. Vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidigare produktion.* Acta Universitatis Upsaliensis. Historia litterarum 12. Almqvist & Wiksell International. Uppsala 1983.

Då Henrik Schück för jämnt etthundra år sedan gav ut sin första Shakespeare-bok – drygt tre decennier längre fram skulle han som bekant återvända till ämnet – lämnade han i en underrubrik upplysningen, att det var fråga om en *historisk* framställning. Vad detta innebar fick läsaren besked om i förordet: endast som representant för sin egen tid och dess kultur kan en diktare tillgodoräknas något värde; forskarens uppgift blir därför att söka förstå honom »ur hans egen tid». Detta krav på »historisk metod» utgör, enligt vad som framgår av den synpunktsrika och omsorgsfullt dokumenterade framställningen i Lars Gustafssons bok *Litteraturhistorikern Schück*, en »fundamentalsats» i det forskningsprogram som den unge Schück ämnade göra sitt bästa för att förverkliga.

I Shakespeare-bokens förord går Schück skarpt till rätta med en forskning av, som han menar, föråldrad modell, i vilken gångna tiders diktare bektraktades genom »de filosofiska synglasen»; resultatet blev, ansåg han, en helt förfalskad bild. Uppenbarligen är det samma metod han åsyftar, då han några år senare, i samband med att han sökte professuren i »estetik med litteratur- och konsthistoria» i Lund, i ett brev till en Uppsala-vän förklarade att han inte hyste hopp om någon lugn och glad stund, förrän han som professor hade fått nöjet »att fullkomligt afskaffa ästetiken». Estetik och filosofi synes ha varit i det närmaste synonyma begrepp för honom: i ett brev av år 1909 – återigen i samband med en professorskonkurrens, fastän han nu själv satt som sakkunnig – uttryckte han sin tillfredsställelse över att i Lund och Uppsala ha lyckats utrota den gamla vidskepelsen att hans ämne skulle vara en *ancilla philosophiae*.

Med viss rätt kan väl sägas att litteraturhistorien i Schücks utformning ändå hamnade i tjänarställning, om också på annat håll än förut: den blev, med hans egen formulering, en sida av kulturhistorien. Det var inte dikten, boken, i sig själv som var av intresse för forskaren: sitt värde fick den enbart genom vad den hade att säga om människornas tankar och känslor under ett visst skede. Litteraturen är nämligen, förklarade han, »det rikaste och känsligaste uttrycket för det mänskliga idélivet».

I och för sig innebar den satsen ingenting nytt; Gustafsson anför åtskilliga belägg ur tidigare litteratur, bl. a. från Herder, Friedrich Schlegel och Schücks egen lärare Carl Rupert Nyblom. Inte heller Schücks krav, att till den